

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA

***DOCTOR HONORIS CAUSA
LEGUM SCIENTIAE***

Profesor Emerit VLAD CONSTANTINESCO

Facultatea de Drept, Universitatea din Strasbourg

**Timișoara
17 aprilie 2024**

CUVÂNT
la deschiderea ceremoniei de acordare a titlului de
Doctor Honoris Causa Legum Scientiae
al Universității de Vest din Timișoara
domnului Profesor Emerit Vlad Constantinesco

Distinși membri ai Senatului Universității de Vest din Timișoara,

Stimați invitați,

Dragi colegi, dragi studenți,

Onorat auditoriu,

Stimate Domnule Profesor Emerit Vlad Constantinesco,

Una dintre preocupările Universității de Vest din Timișoara, ca universitate comprehensivă, este să își apropie valorile incontestabile ale diverselor domenii de excelență, conștientizând că universitățile sunt în prezent instituții care pot să servească drept catalizatori sociali. Asumându-și rolul cu care a fost investită de fondatorii săi, anume de principal centru de cunoaștere în regiunea de vest a țării, de promotor al culturii, dar și rolul de pilon de sprijin al societății, Universitatea de Vest din Timișoara, prin facultățile sale, încearcă constant să ofere binemeritata recunoaștere unor nume importante din lumea științifică, culturală, artistică, economică, socială sau politică și să aducă în prim plan modelele adevărate pentru generațiile tinere.

Comunitatea academică a Universității de Vest din Timișoara are astăzi deosebitul privilegiu de a-l invita să i se alăture pe reputatul profesor emerit Vlad Constantinesco, unul dintre cei mai importanți juriști de origine română din Europa. Personalitatea profesorului Vlad Constantinesco s-a impus, de-a lungul ultimelor decenii, pe mai multe planuri – în special în dreptul constituțional și dreptul Uniunii Europene. Profesorul Vlad Constantinesco a slujit dreptul cu convingere și dăruire, în calitate de pedagog și de cercetător. Cariera sa academică, începută acum mai bine de cinci decenii, a fost marcată de realizări științifice de excepție și de poziții universitare și profesionale de cel mai înalt nivel.

Profesor al Facultății de Drept a Universității din Strasbourg (Franța), fost Decan al Facultății Internaționale de Drept Comparat din Strasbourg, profesor la Collège d'Europe (Bruges, Belgia), co-director al Centrului de Studii Internaționale și Europene de la Universitatea din Strasbourg, membru al Consiliului Național al Universităților din Franța, *Doctor Honoris Causa* al Universității din București, al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, al Universității din Fribourg (Elveția) și al Universității din Lisabona (Portugalia), ca să enumerăm doar o parte dintre pozițiile ocupate și distincțiile obținute, profesorul Vlad Constantinesco are o carieră academică strălucită și se bucură de un renume de necontestat în plan european.

Ceea ce a determinat Universitatea de Vest din Timișoara să onoreze cariera și opera profesorului Vlad Constantinesco cu cea mai importantă distincție o reprezintă contribuția esențială a Domniei Sale la consolidarea relațiilor dintre facultățile de drept din România post-revoluționară și mediul juridic academic francez, respectiv spațiul juridic occidental european. Câteva exemple sunt grăitoare pentru a ilustra această contribuție. Astfel, în ultimele trei decenii, profesorul Vlad Constantinesco a fost invitatul mai multor facultăți de drept din România, pentru a susține prelegeri și conferințe sau pentru a participa la proiecte publicistice, putând fi amintită aici implicarea sa în activitatea Colegiului Juridic Franco-Român de Studii Europene de la București sau contribuțiile la mai multe reviste de specialitate și volume colective. De asemenea, prezența profesorului Vlad Constantinesco printre specialiștii internaționali consultați în procesul de reformă constituțională din România confirmă reputația profesională de excepție de care Domnia Sa se bucură. Nu în cele din urmă, în calitate de Decan al Facultății Internaționale de Drept Comparat din Strasbourg, instituție care a organizat o serie de programe de pregătire în domeniul dreptului comparat, profesorul Vlad Constantinesco a facilitat participarea, în decursul timpului (sfârșitul anilor 1990 și începutul anilor 2000), a mai multor viitori profesori ai facultăților de drept din România, care au avut ocazia de a interacționa cu cei mai reputați profesori de drept comparat din Europa. În fine, peste ani, în 2023, profesorul Vlad Constantinesco a acceptat invitația Facultății de Drept a Universității de Vest din Timișoara de a coordona, împreună cu alți doi reputați profesori români din străinătate, workshop-ul *Reziliența construcției democratice în Uniunea Europeană*, singurul atelier în domeniul dreptului din cadrul Conferinței *Smart Diaspora: Diaspora în Învățământul Superior, Știință, Inovare și Antreprenoriat*, desfășurate anul trecut la Timișoara.

Susținerea acordată proiectelor și profesorilor Facultății de Drept a Universității de Vest din Timișoara este primită astăzi cu recunoștință și cu speranța că profesorul Vlad Constantinesco va fi, în continuare, unul dintre garanții drumului către excelență la care tânăra facultate de drept din Timișoara aspiră.

Stimate Domnule Profesor Emerit Vlad Constantinesco,

Decernându-vă astăzi titlul de *Doctor Honoris Causa Legum Scientiae*, Universitatea de Vest din Timișoara recunoaște public meritele Dumneavoastră și este convinsă că, prin alăturarea Domniei Voastre comunității academice pe care o reprezintă, prestigiul acestei instituții se va consolida.

Vă urez multă sănătate și putere de muncă, pentru a continua, cu aceeași pasiune, activitatea Dumneavoastră orientată spre definirea unui orizont comun al promovării valorilor autentice din spațiul juridic european.

Prof. univ. dr. Marilen-Gabriel Pirtea

Rectorul Universității de Vest din Timișoara

Timișoara, 17 aprilie 2024

LAUDATIO

In Honorem Magistri VLAD CONSTANTINESCO

Onorat prezidiu,

Distinși membri ai Senatului Universității de Vest din Timișoara,

Stimați invitați,

Dragi colegi, dragi studenți,

Onorat auditoriu,

Stimate Domnule Profesor Emerit Vlad Constantinesco,

Suntem extrem de privilegiați să elaborăm această *Laudatio* în onoarea profesorului Vlad Constantinesco, o figură marcantă a lumii academice, unul dintre cei mai importanți juriști de origine română din Europa, cu ocazia decernării titlului de *Doctor Honoris Causa Legum Scientiae*, cea mai înaltă distincție onorifică a Universității de Vest din Timișoara, acordată la propunerea Facultății de Drept.

Profesorul Vlad Mircea Transilvan Constantinesco este un reputat jurist de origine română, născut la Cluj-Napoca, la 19 iunie 1942, plecat din țară la o vârstă foarte fragedă și care a studiat și apoi și-a construit cariera academică în Franța – un spațiu cultural și juridic care a reprezentat în mod tradițional un model permanent pentru România.

Specializat în drept constituțional, dreptul Uniunii Europene și drept comparat, profesorul Vlad Constantinesco este membru al corpului academic al Facultății de Drept a Universității din Strasbourg, profesor emerit al acestei universități și fost Decan al Facultății Internaționale de Drept Comparat din Strasbourg.

A urmat studii preuniversitare la Liceul Hoche din Versailles, Liceul francez din Madrid și Liceul franco-german din Saarbrücken, care s-au încheiat cu obținerea unui bacalaureat în filozofie cu mențiune (1960). Este absolvent al Facultății de Drept și Științe Economice a Universității din Nancy, cu titlul de licențiat în drept (1964), respectiv titularul unei diplome de studii superioare specializate (DES) în drept public (1965) și a uneia în științe politice (1966).

Profesorul Vlad Constantinesco s-a lansat apoi în ceea ce urma să constituie o carieră academică de excepție. După ce obține diploma de doctor în Drept, cu mențiunea *très honorable* și felicitările juriului, respectiv Premiul *Daniel Parisot* pentru cea mai bună teză de drept public (1970), Vlad Constantinesco este, succesiv, conferențiar de Drept Public și Științe Politice (1974) și apoi profesor de Drept Public (1978) la Universitatea Robert Schuman din Strasbourg, în prezent Universitatea din Strasbourg. Până în 2010, a predat Drept Constituțional la Universitatea Robert Schuman din Strasbourg, precum și Instituții politice franceze și străine (IVPFE) la Institutul de Studii Politice din Strasbourg. De asemenea, a predat cursuri de Drept al Uniunii Europene și Drept Comparat. În anii 1970 a predat la Facultatea de Drept a Universității St. Joseph din Beirut (1974-1976) și la Facultatea de Drept a Universității Mohamed V din Rabat (1976-1978). Ulterior, a fost profesor la una dintre cele mai prestigioase instituții academice specializate în drept european, Collège d'Europe (Bruges, Belgia, între 1982 și 1992; Natolin-Varșovia, Polonia, începând din 2006).

Profesorul Vlad Constantinesco a fost co-director al Centrului de Studii Internaționale și Europene de la Universitatea din Strasbourg. A fost membru (ales) al Consiliului Național al Universităților din Franța, secția a II-a (drept public). A participat la mai multe comisii de elaborare a unor proiecte normative, inclusiv la elaborarea noii Constituții a României.

Este *Doctor Honoris Causa* al Universității din București, al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, al Universității din Fribourg (Elveția) și al Universității din Lisabona (Portugalia).

Profesorul Vlad Constantinesco a publicat mai multe cărți și studii de drept constituțional și dreptul Uniunii Europene, în calitate de autor sau în coautorat cu profesori la fel de renumiți, printre care Jean Paul Jacqué, Robert Kovar, Yves Gautier, Denys Simon, Ulrich Hübner sau Stéphane Pierré-Caps. Printre acestea: *Compétences et pouvoirs dans les communautés européennes : contribution à l'étude de la nature juridique des communautés* (Paris : Librairie générale de droit et de jurisprudence, coll. « Bibliothèque de droit international » n° 74, 1974, reproduction d'une thèse en doctorat de droit soutenue en 1970 à l'Université de Nancy); *Commentaire article par article du traité instituant la CEE* (Paris, Economica, 1992, éditeur en collaboration avec les professeurs Jean Paul Jacqué, Robert Kovar et Denys Simon); *Traité sur l'Union européenne: signé à Maastricht le 7 février 1992. Commentaire article par article* (publié sous la direction de Vlad Constantinesco, Robert Kovar et Denys Simon, avec une préface d'Alain Lamassoure, Paris: Economica, 1995); în co-autorat cu Yves Gautier și Denys Simon, *Le traité de Nice: Premières analyses* (Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2001); în co-autorat cu Ulrich Hübner, *Einführung in das französische Recht* (München, CH Beck's Verlag, 2001); în co-autorat cu Yves Gautier și Valérie Michel, *Le traité constitutionnel européen* (Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2005); în co-autorat cu Stéphane Pierré-Caps, *Droit*

constitutionnel (Paris: Presses Universitaires de France, colecția „Thémis. Droit public”, 2006; traducere în limba română: *Drept constituțional*, Universul Juridic, București, 2022); *Compétences de l'Union européenne* (Répertoire Dalloz, en collaboration avec le professeur Valérie Michel, 2011).

* * *

Profesorul de origine română și expresie franceză Vlad Constantinesco este unul dintre cei mai importanți juriști europeni ai ultimilor 50 de ani. Cea mai mare parte a carierei și-a desfășurat-o ca profesor la Universitatea Robert Schuman din Strasbourg, în prezent Universitatea din Strasbourg. În această calitate, s-a remarcat în special prin lucrările publicate în domeniul dreptului comunitar, respectiv al Uniunii Europene, de-a lungul ultimelor cinci decenii de construcție europeană. Începând cu teza de doctorat, continuând cu primele comentarii ale tratatelor care reformează Uniunea Europeană și cu analize monografice ale competențelor unionale, cărțile și studiile sale au constituit un reper fundamental nu numai în doctrina franceză, ci și dincolo de granițele Franței, inclusiv în România. Dovedind o remarcabilă înțelegere a subtilului mecanism al integrării europene, pe care îl urmărește de-a lungul evoluției sale, profesorul nu ezită să abordeze subiecte dintre cele mai dificile, a căror relevanță rămâne verificată și în prezent: emergența dreptului constituțional european, în raport cu primatul dreptului comunitar și principiul loialității comunitare, dar și cu dreptul constituțional național, cetățenia europeană și drepturile fundamentale, subsidiaritatea, ori cooperarea întărită ca vector al integrării.

Opera profesorului Vlad Constantinesco cuprinde, de asemenea, lucrări importante de Drept Constituțional, la care juriștii din România au avut acces în ultimii ani nu numai în original, ci și în traduceri lor în limba română (e.g., Vlad Constantinesco, Stéphane Pierré-Caps, *Drept constituțional*, Universul Juridic, București, 2022, lucrare care, conștientizând remarcabila difuzare la nivel global a constituționalismului contemporan, formulează și justifică rezerve pertinente în ceea ce privește decalajul între conceptele și vocabularul constituțional și realitățile cărora acestea se presupune că le răspund).

Dincolo de specificul național, dreptul constituțional francez a servit ca unul dintre modelele de bază pentru dreptul constituțional din România post-1990, iar prezența profesorului Vlad Constantinesco printre specialiștii internaționali consultați în procesul de reformă constituțională din România confirmă această influență și reputația profesională de excepție de care Domnia Sa se bucură.

Totodată, profesorul Vlad Constantinesco a continuat și a pus în valoare moștenirea științifică a tatălui său, profesorul Leontin-Jean Constantinesco, unul dintre cei mai mari comparatiști din Europa. Părăsind România, pe care nu o va mai revedea niciodată, și alegând exilul după cel de-al doilea război mondial, Leontin-Jean Constantinesco contribuie în mod

esențial la formarea a două discipline, dreptul comunitar și dreptul comparat, pe care le înțelege ca având un scop analog: mai buna cunoaștere a varietății sistemelor de drept, care ar favoriza dezvoltarea lor progresivă și apropierea dintre ele. Nu este lipsit de relevanță faptul că opera lui Leontin-Jean Constantinesco pătrunde în țară, prin intermediul traducerii lucrării sale fundamentale, *Tratat de drept comparat* (vol. I, *Introducere în dreptul comparat*, vol. II, *Metoda comparativă*, vol. III, *Știința dreptului comparat*), publicată în Colecția Restitutio la Editura All Beck, în momentul simbolic în care România își regăsește apartenența la familia romano-germanică, se consolidează ca stat de drept și se deschide spre Consiliul Europei și Uniunea Europeană.

Urmând modelul generos al tatălui său, Profesorul Vlad Constantinesco a influențat, discret, dar esențial, viața comunității juridice din România, pe parcursul mai multor ani. Fost Decan al Facultății Internaționale de Drept Comparat, Strasbourg (Franța), instituție care a organizat mai multe serii de cursuri în domeniul dreptului comparat structurate în trei cicluri, profesorul Vlad Constantinesco se asigură că la programele acesteia participă, în decursul timpului (sfârșitul anilor 1990 și începutul anilor 2000), (viitori) profesori ai facultăților de drept din România, inclusiv ai Facultății de Drept ai Universității de Vest din Timișoara (*e.g.*, Lucian Bercea, Raluca Bercea, Dana Diaconu, Mihaela Galanton, Lavinia Tec). Aceștia au astfel ocazia extraordinară de a aprofunda metoda comparată în cercetarea juridică și de a interacționa cu cei mai importanți profesori de drept comparat din Europa. Astfel, la originea cursurilor de drept comparat din facultățile de drept din România, mai târziu a centrelor de cercetare sau a doctoratelor în drept comparat, stă susținerea profesorului Vlad Constantinesco, care a fost, în acest sens, esențială.

În anul 2020, secțiunea de drept comparat și interdisciplinaritate a Conferinței internaționale bienale a Facultății de Drept a Universității de Vest din Timișoara este dedicată receptării în România a operei profesorului Leontin-Jean Constantinesco. Ulterior, *Romanian Journal of Comparative Law* oferă un număr special Centrului de Drept Comparat și Interdisciplinaritate al Facultății de Drept a Universității de Vest din Timișoara, pe care acesta îl dedică explorării aceleiași moșteniri simbolice. Profesorul Vlad Constantinesco semnează textul central al numărului special al revistei și intervine ca invitat principal al conferinței, refăcând puntea atât de necesară între cel exilat, rămas până la finalul vieții „refugiat de origine română”, și membrii actualei comunități a juriștilor din România.

În anul 2023, profesorul Vlad Constantinesco acceptă invitația Facultății de Drept a Universității de Vest din Timișoara de a coordona, împreună cu alți doi reputați profesori români din străinătate, workshop-ul *Reziliența construcției democratice în Uniunea Europeană* din cadrul Conferinței *Smart Diaspora: Diaspora în Învățământul Superior, Știință, Inovare și Antreprenoriat*, Timișoara, 10-13 aprilie 2023. Beneficiind de competențele în drept european, drept internațional și drept constituțional ale invitaților, precum și de

experiența academică și practică a participanților cu privire la legăturile care pot fi stabilite între sistemul de drept național și cele supra-naționale, evenimentul a abordat probleme stringente pentru societatea democratică europeană în ansamblul ei, le-a contextualizat în raport cu dreptul internațional general și le-a particularizat la sistemul de drept român. În discuțiile purtate cu privire la posibila criză curentă a democrațiilor liberale, raportul dintre dreptul internațional public general și dreptul Uniunii Europene, raportul dintre Uniunii Europene și dreptul național, protecția drepturilor fundamentale ca element definitoriu al statului de drept, provocările dialogului judiciar european, independența judecătorilor, rolul curților constituționale naționale în garantarea democrației, contribuția profesorului Vlad Constantinesco a fost esențială.

În același an, mediate de profesorul Vlad Constantinesco, legăturile dintre Facultatea de Drept a Universității de Vest din Timișoara și Facultatea Internațională de Drept Comparat din Strasbourg se leagă definitiv. Colocviul internațional *La privatisation du droit au prisme du droit comparé*, organizat la Strasbourg, ale cărui discuții sunt animate de prezența profesorului, explorează, de asemenea, posibilitatea reluării la Timișoara, începând cu 2025, a cursurilor internaționale de drept comparat, în cadrul unei școli de vară co-organizate de Universitatea din Strasbourg, Universitatea din Luxembourg, Universitatea Autonomă din Barcelona și Universitatea de Vest din Timișoara.

* * *

Spațiul juridic francez, care a servit drept referință în ultimul secol și jumătate pentru dreptul din România, poartă amprenta profesorului Vlad Constantinesco în modul în care înțelege dreptul constituțional și dreptul Uniunii Europene. De aceea, este o mare onoare, pentru noi toți, cooptarea domniei sale în corpul academic al Universității de Vest din Timișoara. Titlul onorific care i se acordă astăzi domnului profesor Vlad Constantinesco reprezintă un exemplu concret de succes al relațiilor de colaborare pe care Universitatea de Vest din Timișoara le are cu personalități academice de prestigiu, precum și o dovadă a faptului că dreptul este un instrument de legătură care tinde să devină unul dintre cele mai importante elemente de cristalizare a umanității.

În lumina acestor considerente, propunerea Facultății de Drept din cadrul Universității de Vest din Timișoara de a acorda titlul onorific de *Doctor Honoris Causa Legum Scientiae* domnului profesor Vlad Constantinesco este pe deplin justificată.

Stimate Domnule Profesor Emerit Vlad Constantinesco,

Suntem onorați de faptul că, acordându-vă acest titlu, ne putem aduce contribuția la consolidarea relațiilor științifice dintre Franța și România. Avem satisfacția de a putea onora,

astfel, opera științifică a unui jurist de excepție, al cărui renume este binecunoscut atât în România, cât și în comunitatea academică europeană.

Ne bucură, aşadar, prezența Dumneavoastră astăzi în sânul comunității noastre academice, ocazionată de acordarea titlului onorific de *Doctor Honoris Causa Legum Scientiae* de către Universitatea de Vest din Timișoara, pentru recunoașterea meritelor Dumneavoastră remarcabile în dezvoltarea dreptului în spațiul european.

Membrii Comisiei de analiză pentru acordarea titlului onorific de *Doctor Honoris Causa Legum Scientiae*

Președinte,

Prof.univ.dr. Marilen-Gabriel Pirtea – Rectorul Universității de Vest din Timișoara

Membri,

Prof.univ.dr.h.c. Liviu Pop – membru corespondent al Academiei Române, profesor emerit al Facultății de Drept din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca

Prof.univ.dr.h.c. Valeriu Stoica – profesor emerit al Facultății de Drept din cadrul Universității din București, fost Ministru al Justiției

Prof.univ.dr. Răzvan Dincă – Decanul Facultății de Drept din cadrul Universității din București

Prof.univ.dr. Anton Trăilescu – Președintele Senatului Universității de Vest din Timișoara

Prof.univ.dr. Lucian Bercea – Decanul Facultății de Drept din cadrul Universității de Vest din Timișoara

Prof.univ.dr. Irina Sferdian – Directorul Școlii Doctorale a Facultății de Drept din cadrul Universității de Vest din Timișoara

Prof.univ.dr. Raluca Bercea – Directorul Centrului de Drept Comparat și Interdisciplinaritate al Facultății de Drept din cadrul Universității de Vest din Timișoara

Conf. univ. dr. Claudiu T. ARIEȘAN, Magister Caeremoniae al Universității de Vest din Timișoara

PRELEGerea
domnului Profesor Emerit VLAD CONSTANTINESCO
cu prilejul decernării titlului de
Doctor Honoris Causa Legum Scientiae
al Universității de Vest din Timișoara

Despre evoluția dreptului european

Când am susținut teza mea de doctorat, cu puțin peste o jumătate de secol în urmă, dreptul european era un domeniu complet nou, cu o importanță marginală, secundară, o sursă modestă, limitată la câteva state europene din Europa de Vest și la câteva domenii de acțiune.

Acest drept european provenea la acel moment din două surse (I). Fiecare dintre ele s-a dezvoltat de atunci într-un mod spectaculos, ceea ce a dus la apariția unor noi și dificile probleme (II).

I.) Cele două izvoare ale dreptului european:

A) Prima sursă se numea dreptul comunitar, pentru că organizația internațională care producea acest drept se numea Comunitatea europeană. Cu prima Comunitate, adică aceea a Cărbunelui și Oțelului, creată în 1951, lumea juriștilor și-a dat seama că se confruntă cu o formă juridică nouă, fără precedent, care diferă profund de organizațiile internaționale cunoscute până atunci. În 1957, tratatul de la Roma a creat două noi Comunități: Comunitatea economică europeană (CEE) și Comunitatea europeană pentru energia nucleară (EURATOM).

Dreptul comunitar a fost dezvoltat, în primii ani, de Curtea de justiție, care i-a recunoscut un efect direct (o invocabilitate) – sub anumite condiții – și primatul față de toate normele naționale, inclusiv normele constituționale.

Astăzi vorbim de dreptul Uniunii, care a înlocuit dreptul comunitar, Comunitatea europeană fiind înlocuită, începând cu Tratatul de la Lisabona din 2009, de Uniunea Europeană, bazată pe două tratate: Tratatul privind Uniunea europeană și Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene. Pe baza acestor tratate, care formează dreptul originar al

Uniunii, s-a dezvoltat dreptul derivat, compus din toate actele juridice adoptate de instituțiile Uniunii.

B) În cadrul Consiliului Europei – fondat prin tratatul de la Londra în 1949 (Statele fondatoare ale acestei organizații erau atunci numai 10, aparținând Europei de Vest, acum sunt 46, după retragerea / expulzarea Rusiei) – au fost adoptate o multitudine de convenții internaționale. Astăzi există 224 de convenții încheiate sub egida Consiliului Europei, acoperind domenii extrem de variate, care inspiră adesea legislația Uniunii Europene. Multe dintre aceste convenții sunt deschise semnării și ratificării diferitelor State terțe.

Dar cea mai faimoasă, cea mai cunoscută dintre aceste convenții este cu siguranță cea a Drepturilor omului (CEDO), primul instrument juridic internațional care prevede drepturi opozabile împotriva statelor membre, în cazul încălcării unuia dintre drepturile garantate de convenție, și posibilitatea introducerii unei căi de atac după epuizarea căilor de atac interne. Mecanismul de control poate fi activat de fiecare persoană plasată sub jurisdicția unui stat parte, indiferent de naționalitatea sa.

O adevărată noutate, o adevărată premieră, care nu are echivalent în lume, chiar dacă sisteme pe care le inspiră există și în America Latină, și în Africa, dar fără îndoială cu mai puțină eficiență.

La început, în anul 1955, numai 9 state recunoșteau competența Curții: printre ele Germania, Anglia, Turcia, Olanda, Irlanda... Franța a așteptat până 1974 pentru a recunoaște competența Curții și abia în 1981 a recunoscut recursul direct... Astăzi, fiecare din cele 46 State membre a ratificat CEDO, dar, după cum vom vedea, unele State întâmpină dificultăți în aplicarea jurisprudenței Curții care nu le este favorabilă!

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, discretă și modestă în primii ani, a crescut în cantitate și calitate. Prin supunerea drepturilor interne controlului Curții, mecanismul convenției va obliga Statele să-și modifice legislația, chiar dacă aceasta este anterioară Convenției.

Se poate susține că fiecare dintre aceste drepturi europene – dreptul Uniunii și dreptul Convenției – formează o ordine juridică, cu o normă fundamentală de caracter constituțional și un tribunal în ultimă instanță, ale cărui decizii sunt obligatorii pentru Statele membre.

II.) Care sunt dificultățile și problemele întâmpinate de fiecare dintre aceste două ordini juridice?

A) Dreptul Uniunii:

Evoluția dreptului Uniunii depinde de alegerile făcute de Statele membre: în primul rând, de deciziile privind extinderea Uniunii (1) și prin revizuirea tratatelor (2); dar această evoluție depinde și de caracteristicile acestui drept (3).

1) „Politica de extindere a Uniunii Europene urmărește să unească țările europene într-un proiect politic și economic comun. Călăuzită de valorile Uniunii și fiind supusă unor condiții stricte, extinderea s-a dovedit a fi unul dintre cele mai eficiente instrumente pentru promovarea reformelor politice, economice și sociale și pentru consolidarea păcii, a stabilității și a democrației pe întregul continent.” În acest fel prezintă Comisia procesul de extindere.

Dar extinderea a avut și anumite dezavantaje. Primul este cel de a fi introdus în Uniune elemente de eterogenitate, în primul rând cu caracter economic și social: produsul național brut, fiscalitatea, nivelul de trai și nivelul de protecție socială. Această eterogenitate explică și de ce nu toate țările membre se află în zona euro.

Putem observa, în al doilea rând, și o eterogenitate de tip politic: cu cât sunt mai mulți actori statali în Uniune, cu atât este mai mare riscul de multiplicare a divergențelor. Iar acest risc se referă atât la scopurile integrării, cât și la împărțirea valorilor pe care se bazează Uniunea.

De exemplu, ce ar însemna articolul 1 din Tratatul privind Uniunea europeană:

„Prezentul tratat marchează o nouă etapă în procesul de creare a unei uniuni tot mai profunde între popoarele Europei, în cadrul căreia deciziile se iau cu respectarea deplină a principiului transparenței și cât mai aproape cu putință de cetățeni.”?

Ce ar însemna o „Uniune tot mai profundă” pentru Ungaria? Pentru Polonia înainte de Donald Tusk? Pentru Republica Cehă? Această formulă implică sau nu faptul că – în cele din urmă, la sfârșitul procesului de integrare – Statele vor dispărea?

În ceea ce privește valorile Uniunii, citim în articolul 2 din același tratat:

„Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați.”

Să ne oprim un moment la expresia „stat de drept”: în primul rând, observ ca textul nu ne dă o definiție cu privire la ce înseamnă un stat de drept în sensul tratatului. Va reveni Curții de justiție, care dispune de o competență exclusivă de a interpreta tratatul – în ultimă instanță, adică definitiv –, să definească conținutul și contururile acestei noțiuni.

Comisia publică în mod regulat rapoarte privind statul de drept în țările Uniunii. Pentru Comisie, acest stat de drept are 4 componente: justiție independentă, lupta împotriva corupției, libertatea și pluralismul presei și echilibrul puterilor. Suntem departe de supunerea instituțiilor statului la *Rule of Law*. Gradul de eficacitate al tuturor acestor componente depinde de fiecare stat și se referă la noțiunea de „identitate națională”, pe care Uniunea trebuie să o respecte, în temeiul articolului 4 § 2 al Tratatului privind Uniunea Europeană.

În același timp, drepturile naționale, în special curțile constituționale, vor avea și ele ocazia de a defini sintagma „stat de drept”. O definiție istorică a fost dată de țara care a inventat conceptul, adică Germania, primul stat în care doctrina juridică a propus ca *Rechtsstaat* să fie statul unde autoritățile publice respectă regulile juridice. Atât! Statul de drept este, în tradiția juridică continentală, un echivalent al *Rule of Law*, specific dreptului englez din *Common Law*. Această viziune inițială este destul de simplă: în cele din urmă, se bazează pe ierarhia surselor juridice, indiferent de natura instituțiilor politice din care emană legea, indiferent de caracterul democratic sau nu al puterii politice, indiferent, în sfârșit, de răspunsul la întrebarea dacă există sau nu o protecție a libertăților și drepturilor fundamentale ale persoanei umane.

În fine, este de observat că dialectica între extindere și adâncire nu poate opera dincolo de un anumit număr de state. Suntem deja 27; mâine sau poimâine, cu cele 6 țările balcanice occidentale care sunt candidate vom fi 33. În plus, Uniunea a acceptat, cu statut de candidați de principiu, Ucraina, Moldova și Georgia, adică ajungem la un total previzibil de 36 de State membre în Uniunea Europeană.

2) Revizuirea tratatelor:

Procedura de revizuire este complexă, lungă și nesigură cu privire la rezultatul său. Procedura este dominată de principiul unanimității, ceea ce înseamnă că un singur stat, de exemplu cel mai mic, Malta, cu 400.000 de locuitori, se poate opune unei revizuii cerute de celelalte 26 de state!

Dar astăzi este necesară modificarea tratatelor pentru a introduce, pe cât posibil, principiul majorității calificate. Cum bine știți, desființarea principiului unanimității și înlocuirea acestuia cu principiul majorității necesită o decizie unanimă, acest lucru însemnând negocieri dificile, care vor necesita mult timp. Dacă Uniunea dorește să recâștige agilitatea și capacitatea de acțiune, care îi lipsesc astăzi, este necesar ca principiul majorității calificate să fie adoptat.

Totodată, Uniunea trebuie să devină rapid un actor suveran în propria sa politică externă și de securitate, capabil să acționeze independent în probleme de securitate și

apărare. O misiune imposibilă dacă principiul unanimității este menținut în aceste probleme.

3) Caracteristicile dreptului Uniunii

Dreptul Uniunii se bazează pe câteva principii fundamentale, consacrate în tratate, stabilite prin jurisprudență și construite prin doctrină. Dintre aceste principii îl rețin pe cel mai important, cel ale cărui efecte pozitive nu trebuie să ascundă și efectele negative.

Este vorba de „piața comună”, devenită mai târziu „piață internă”. Noțiunea de „piață”, în sensul tratatelor, se bazează pe doi piloni: liberă circulație a bunurilor, serviciilor și persoanelor, cu corolarul său, principiul nediscriminării pe motive de naționalitate.

„Dreptul pieței” a condus instituțiile și statele membre la acordarea unui rol predominant pieței în comparație cu alte forme de organizare economică.

Astfel, serviciile publice de rețea (comunicațiile, transportul, energia) care au existat în anumite state membre, precum Franța, au cunoscut un val de liberalizare care a transformat profund modalitățile de gestionare a serviciilor publice prin alinierea acestora la managementul companiilor private. Beneficiarii serviciilor publice care au funcționat pentru a servi interesul general se află acum în fața unor companii care urmăresc profitul mai mult decât satisfacerea interesului general.

O altă consecință a principiului liberei circulații într-un spațiu în care regulile de bază (salariile, fiscalitatea, protecția socială, dreptul muncii ș.a.m.d.) variază în funcție de fiecare stat este producerea unor situații de concurență neloială și relocare.

Transportul rutier pe distanțe lungi este un bun exemplu: costurile transportatorilor din țările est-europene sunt mult mai competitive decât cele ale altor țări, așa se explică de ce țările din Est câștigă structural cotă de piață, ceea ce poate cauza prejudicii economice în alte părți ale Europei. Întrucât camioanele folosesc rețeaua de drumuri naționale, nu ar fi normal să contribuie la întreținerea acestora prin plata unei taxe?

B) Dreptul Convenției

Două întrebări sunt îngrijorătoare:

- pe de o parte, numărul tot mai mare de acțiuni care încetinesc considerabil funcționarea Curții, obligând-o să dedice mult timp verificării admisibilității cererilor (a)
- și, pe de altă parte, problemele dificile ridicate de executarea hotărârii prin care se constată o încălcare a convenției de către un stat (b).

a.) Curtea Europeană a Drepturilor Omului este o victimă a succesului său: peste 40.000 de cereri noi sunt depuse în fiecare an!

Impactul deciziilor Curții și recunoașterea tot mai frecventă a faptului că cetățenii Statelor contractante au dreptate produc un impact considerabil asupra numărului de acțiuni trimise anual Curții.

De exemplu, la 31 decembrie 2023, existau 23.400 de cereri împotriva Turciei (sau 34,2%), 12.450 de cereri împotriva Rusiei (sau 18,2%) și 8.750 de cereri împotriva Ucrainei (sau 12,8%). Cele trei State cumulează împreună 44.600 de cereri sau 65,16% din totalul solicitărilor în așteptare.

Cererile împotriva Italiei, Greciei, Azerbaïdjanului, Poloniei, Serbiei și Moldovei reprezintă 20,7% din totalul cererilor.

Numărul de cereri depuse împotriva celorlalte 37 de state ale Consiliului Europei reprezintă împreună doar 12%, adică 8.250 de cereri.

Pentru a încerca să reducă acest număr, în ultimii ani, Curtea a dezvoltat o nouă procedură ținând cont de afluxul masiv de cereri referitoare la probleme similare, numite și probleme sistemice. Acestea sunt cele care provin din nerespectarea dreptului național vizavi de Convenție. Curtea a elaborat astfel o procedură recentă care constă în examinarea uneia sau a câtorva dintre aceste cereri și amânarea examinării seriei de cazuri similare. Când își pronunță hotărârea într-o cauză-pilot, ea cere guvernului respectiv să-și aducă legislația în conformitate cu Convenția și îi indică în termeni generali măsurile care trebuie luate. Curtea tratează apoi în același fel alte cazuri similare.

b.) Probleme legate de executarea unei hotărâri prin care se constată o încălcare a Convenției

În fiecare an, Curtea Europeană a Drepturilor Omului emite peste 1.000 de hotărâri în favoarea victimelor încălcărilor drepturilor omului în cele 46 de State membre ale Consiliului Europei.

Hotărârile prin care se constată o încălcare a Convenției sunt obligatorii pentru statele condamnate.

Convenția stabilește un mecanism de monitorizare a executării hotărârilor judecătorești, aflat în responsabilitatea Comitetului de Miniștri (articolul 46 (2) din Convenție).

Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei se asigură că hotărârile sunt executate, în special că sumele de bani alocate de Curte solicitanților de despăgubiri pentru prejudiciul pe care l-au suferit sunt plătite acestora.

Totuși, statul dispune de o marjă de apreciere în executarea hotărârilor judecătorești ale Curții. Complexitatea sistemului instituțional al unui stat poate duce la îngreunarea tehnică a măsurilor de executare a hotărârii.

Amploarea măsurilor pe care trebuie să le ia un Stat membru va depinde de interpretarea hotărârii. În cazul unui dezacord între un solicitant și un stat cu privire la interpretarea unei hotărâri și la consecințele care decurg din aceasta, reclamantul (sau avocatul acestuia) poate depune la Curte o cerere de interpretare a hotărârii sale în termen de un an de la pronunțarea hotărârii. Prin vot cu o majoritate de două treimi, Comitetul de Miniștri poate sesiza Curtea pentru revizuire sau pentru a obține o interpretare autentică.

Toate Statele membre au un mecanism de executare a hotărârilor Curții. În marea majoritate a Statelor părți, agentul guvernamental este desemnat coordonator al executării hotărârilor Curții. Coordonatorul are misiunea să identifice într-un stadiu incipient, cât mai devreme posibil, măsurile necesare pentru a asigura o executare rapidă și să întocmească rapid, dacă este cazul, planuri de acțiune privind măsurile preconizate pentru executarea hotărârilor judecătorești, însoțite, dacă este posibil, de un calendar orientativ.

Uneori, măsurile naționale de executare, care se adresează tuturor autorităților statului, vor fi de natură legislativă sau reglementară, dar și financiare dacă Curtea a acordat victimei unei încălcări o satisfacție echitabilă. Probleme juridice dificile apar atunci când este necesară o schimbare a jurisprudenței, ceea ce, evident, poate explica anumite întârzieri în executarea hotărârilor Curții.

Majoritatea hotărârilor care nu sunt executate au fost pronunțate împotriva Federației Ruse (exclusă la 16 martie 2022 din Consiliul Europei), Turciei, Ucrainei, României, Ungariei, Italiei, Greciei, Republicii Moldova, Azerbaidjanului și Bulgariei. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a criticat deja, în mai multe rezoluții, pasivitatea acestor state în executarea hotărârilor Curții. În același timp, anumite state se opun punerii în aplicare a hotărârilor referitoare la teme problematice. De exemplu, Regatul Unit refuză categoric să acorde drepturi politice persoanelor plasate în detenție.

În diferite țări, grupări naționaliste tind să opună suveranitatea țării lor hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului. Politicienii populiști au anumite reflexe defensive, precum și o reticență în a recunoaște jurisprudența Curții. O astfel de politică pune în joc și în pericol viitorul drepturilor omului în Europa.

* * *

La finalul acestei examinări rapide a situației dreptului european în cele două componente ale sale, trebuie reținute două aspecte. Primul este complexitatea, provenită din existența celor două componente, ale căror relații nu le-am abordat – în special problema aderării Uniunii Europene la Convenția Europeană a Drepturilor Omului – și din relațiile dintre dreptul european și drepturile naționale, în special problema recepționării dreptului european de către judecătorii constituționali naționali.

Al doilea aspect ar fi fragilitatea. Se pune aici o întrebare: este suficientă construirea de relații între Statele suverane numai prin drept și economie? Guvernele statelor își pot schimba atitudinea după alegeri; opiniei publice îi place să conteste ceea ce este legiferat la Bruxelles, ceea ce este judecat la Luxemburg sau la Strasbourg. Identitățile naționale sunt încă puternice, iar acceptarea tuturor consecințelor Dreptului european nu este încă garantată de un sentiment profund de apartenență, care să-i confere o legitimitate autentică.

Vă mulțumesc pentru atenție!

Smart Diaspora / Timisoara 2023 / Atelier Droit Européen.

Impressions d'un coordinateur (qui n'a guère coordonné)

Vlad Constantinesco

Professeur émérite de l'Université de Strasbourg

L'évènement *Smart Diaspora 2023* lancé par les plus hautes autorités de la Roumanie,¹ placée sous le haut-patronage du Président de la Roumanie et dont la réalisation avait été confiée à l'Université de Timișoara (*Universitatea de Vest din Timișoara*) a rassemblé du 10 au 13 avril 2023 quelque 1000 universitaires, provenant du pays (600) ou de la diaspora (400) et procédant de presque tous les champs disciplinaires, autour de 38 ateliers thématiques (*Workshops*).²

Cette Conférence dont le sous-titre était *Diaspora în învățământ superior, știință, inovare și antreprenoriat*, s'est déroulée dans les locaux de l'université de Timișoara et chacun des ateliers a pu ainsi bénéficier de l'accueil de ses amphithéâtres ou de ses salles mis à leur disposition, ainsi que de ses équipements, notamment informatiques et de visioconférence. Son ambition était de prolonger une expérience commencée en 2018 et visait :

“(...) à créer un espace de dialogue et de collaboration entre les chercheurs roumains, quel que soit leur lieu de résidence et de travail, en poursuivant la série de réunions de la communauté scientifique roumaine dans le pays et à l'étranger.”³

Ajoutons qu'en 2023, Timisoara a reçu le label de Capitale européenne de la culture, raison supplémentaire d'y accueillir un tel événement aux indiscutables résonances européennes et internationale.

¹ Le Premier Ministre et le ministre de l'Education étaient présents à la cérémonie d'ouverture de la Conférence, qui s'est déroulée à l'Opéra de Timisoara devant une nombreuse assistance.

² Dénomination anglicisée et officielle à laquelle on aurait peut-être pu préférer celle d'*Ateliere*, plus conforme à la langue roumaine ? On pourra trouver la liste de ces 38 Ateliers par ce lien :

<https://www.diaspora-stiintifica.ro/workshopuri-diaspora-stiintifica#lista-workshops>

³ <https://www.interviewfrancophone.net/smart-diaspora-timisoara-2023>

Quelques mots sur ce peut signifier le terme de diaspora, qui figurait au fronton de cette Conférence.

Selon Wikipédia, le terme de *diaspora* a reçu deux significations :

“Une diaspora est la dispersion d’une communauté ethnique ou d’un peuple à travers le monde. À l’origine, ce terme ne recouvrait que le phénomène de dispersion proprement dit. Aujourd’hui, par extension, il désigne aussi l’ensemble des membres d’une communauté à travers plusieurs pays. ”

Ainsi, ce terme recouvre-t-il deux réalités : l’*éparpillement* d’une communauté ou d’un peuple à travers le monde, quelle que soit l’origine ou la cause de ces déplacements, mais aussi le *réseau* que peuvent former entre eux les membres dispersés de cette communauté ou de ce peuple.

L’événement auquel nous avons été associés envisageait incontestablement la *diaspora* roumaine universitaire sous la forme d’un réseau, et même d’un double réseau, celui de ceux qui exercent leurs fonctions hors du territoire de la Roumanie – qui pouvaient ne pas se connaître –, et aussi bien sûr celui que la manifestation *Smart Diaspora* avait l’ambition de favoriser, à savoir la création d’un réseau entre les collègues restés au pays et ceux qui, pour diverses raisons, ne s’y trouvent plus.

S’agissant de ce que recouvre la diaspora roumaine – et spécialement la diaspora universitaire, il convient sans doute d’en distinguer deux. D’abord, la diaspora qui s’est formée après la deuxième guerre mondiale, composée de roumains auxquels le statut de réfugiés d’origine roumaine avait été reconnu par les pays occidentaux vers lesquels ils avaient émigré. Ensuite, et notamment après 1989, s’est mise en place une diaspora plus récente, de nature différente.

La première diaspora était complètement séparée de la mère-patrie, tous contacts personnels ou familiaux ayant été rompus ou surveillés – en ce qui concerne la correspondance – par une rigoureuse censure. Faire partie de cette première diaspora s’expliquait par la volonté de se soustraire au régime communiste, aux multiples exactions qu’il imposait, et aussi de le combattre de l’extérieur : aucune perspective de retour au pays n’existait pour eux tant que durerait ce régime politique. De cette première diaspora, rares furent les universitaires roumains qui purent, au prix de nombreuses difficultés, trouver à s’employer dans des universités occidentales, européennes ou américaines. Cependant, on peut citer, par exemple, les noms de Mircea Eliade, occupant la chaire d’Histoire des religions à l’université de Chicago, d’Alexandre Ciorănescu, devenu professeur à l’université de La Laguna, aux Canaries, de Paul Miron, professeur à l’université de Freiburg, de L-J. Constantinesco, professeur à l’université de la Sarre, de Ghiță Ionescu,

professeur à Manchester University et à la London School of Economics, de Nicolas Mateesco Matte, professeur à l'université de Montréal. A ces noms, on doit ajouter celui de Neagu Djuvara, dont une partie des nombreuses activités qu'il exerça fut aussi consacrée à des enseignements universitaires, notamment à Niamey, au Niger.

La seconde diaspora provient d'un autre mouvement et d'une autre époque : sans doute est-elle d'une autre nature. Elle répond, surtout celle qui prit place après 1989, à la volonté des diplômés de l'enseignement supérieur de rechercher à l'extérieur de leur pays d'origine – et tout en maintenant des relations avec lui – de meilleures conditions de travail et de vie. Les jeunes collègues qui sont intervenus dans cet atelier au titre de la diaspora occupent des positions universitaires dans un remarquable nombre d'universités : King's College London (UK), Universidad de la Coruna (Espagne), Institut des Hautes Études Internationales et du Développement de Genève (Suisse), Universidad de Cantabria (Espagne), University of Birmingham (UK), Energy Community (Austria), Université Catholique de Lille (France), Université Paris-Est Créteil (France), University of Oxford (UK), University of Pecs (Hongrie), Boston College (USA), Duquesne University (USA), Lazarski University Varsovie (Pologne). Comme on le mesure facilement à la lecture de cette liste, cette nouvelle diaspora prend la figure – pour ce qui concerne le droit européen – d'un véritable essaimage d'universitaires roumains sur le plan international.

L'Atelier auquel nous avons été convié, avec d'autres collègues, en qualité de coordonnateur, avait une thématique très vaste : *Reziliența construcției democratice în Uniunea Europeană*, qui comportait un thème majeur, lui aussi d'une vaste portée : *Sustenabilitate, securitate și reziliența pentru cetățeni și comunități*, décliné en plusieurs sous-thèmes : *Uniunea Europeană – între crize și viitor. Mai este posibilă o construcție politică la nivel european ? Securitatea energetică – dilema UE ?* Comme on le voit, ce programme était ambitieux et en même temps suffisamment ouvert pour accueillir des contributions extrêmement variées, venant de toutes les disciplines intéressées par la construction européenne, qu'il s'agisse du droit bien sûr, mais aussi de la science politique, de l'économie, des relations internationales.

Vingt-huit communications étaient prévues, dont 6 “*on line*”, la visioconférence ayant à chaque fois techniquement bien fonctionné, mais ne pouvant, comme on le sait, remplacer la présence réelle. Ces 28 interventions devaient prendre place en trois demi-journées, c'est dire si l'ordre du jour était chargé, ce qui a conduit à limiter à 20' la durée

de chaque intervention⁴, ceci laissant évidemment une place réduite pour la discussion : regrettable certes mais inévitable !

L'ordre de succession des interventions dans cet Atelier a été établi par le Doyen Lucian Bercea et son équipe, beaucoup plus que par les coordonnateurs eux-mêmes.⁵ Disposant d'une vision d'ensemble, et connaissant les contraintes des lieux et du calendrier, le Doyen et son équipe ont mis en place un programme serré permettant cependant à chacun des orateurs retenus, qu'il provienne de la diaspora ou du pays, de présenter sa contribution, souvent avec l'aide d'un Power Point, facilitant ainsi la compréhension de son intervention.

Il est évidemment hors de question de passer en revue ces contributions, dont la plupart seront publiées. Qu'il nous soit simplement permis de dire que nous avons été impressionné par leur grande qualité. Il y a eu, dans cet Atelier, une concentration de talents, de réflexions de premier plan et aussi d'interrogations fondamentales qui ont montré la richesse de cet exercice. Il a aussi permis aux spécialistes réunis à cette occasion de se connaître, de s'apprécier, d'échanger entre eux : peut-être même que la mise en place d'un réseau nous permettra à l'avenir de nous tenir mutuellement au courant de nos publications respectives ? Au total, ce fut une occasion inédite de contacts et d'enrichissements mutuels qui doit être mise au crédit de la Conférence et tout spécialement à la parfaite organisation que l'équipe décanale avait mise sur pied pour le bon déroulement des travaux de notre Atelier.⁶

Deux regrets cependant – qui contiennent aussi des espoirs.

Le premier tient à la diffusion de la langue roumaine dans l'espace scientifique européen et donc à la circulation des idées et des analyses qui se déploient dans l'édition juridique et dans les revues spécialisées de Roumanie en matière d'études européennes. Bien sûr, la technique des résumés ou des "abstracts" permettrait à un non-locuteur du roumain d'appréhender, très sommairement cependant, le contenu d'un article voire d'un ouvrage : ira-t-il jusqu'à en chercher une traduction dans une langue qu'il maîtrise, le plus souvent en se fiant à une traduction automatique, dont nul n'est en mesure de garantir la justesse et la pertinence ? La question sous-jacente est évidemment celle de l'inégalité des langues dans l'espace scientifique européen, et notamment dans le domaine du droit européen. Si chaque langue d'un pays membre de l'Union européenne possède la qualité

⁴ On trouvera grâce à ce lien : <https://www.diaspora-stiintifica.ro/workshopuri/rezilianta-constructiei-democratice-in-uniunea-europea> les présentations qui ont servi au soutien des exposés de 8 des intervenants.

⁵ Nous étions cinq "coordonnateurs" : Vlad PERJU, Oana STEFAN, Elena-Simina TANASESCU, VALENTIN Constantin, et moi-même. Ce fut plus un honneur qu'une responsabilité, du moins en ce qui me concerne.

⁶ Sans compter la qualité des événements "after-work" organisés par l'équipe décanale et l'université.

de langue officielle de l'Union⁷, il n'en va pas de même dans le domaine de l'édition en matière de droit européen où la prédominance de l'anglais s'accroît, comme c'est le cas pour les colloques et conférences sur le droit européen qui se déroulent en Europe continentale... On en vient à souhaiter que s'accomplisse le constat d'Umberto Eco : *“La véritable langue de l'Europe, c'est la traduction !”*. Mais encore faudrait-il que cette traduction vers l'anglais... notre véritable *lingua franca*, ne fasse pas oublier que le plurilinguisme, nécessairement limité en présence d'une multiplicité croissante des langues dans l'Union européenne, devrait être encouragé car c'est par la langue que l'on approche la culture et l'histoire d'un peuple. Or combien de peuples de notre Union européenne ne connaissent pas (ou peu) les autres, préférant souvent le confort de l'ignorance ou des stéréotypes ? Et pour le juriste, la compréhension des droits étrangers, voire du droit européen pétri d'influences nationales – ou encore des positions de tel gouvernement au sein de l'UE – ne passe-t-elle pas par un minimum de connaissances culturelles d'autres pays que le sien ?

Le second regret me concerne et l'on voudra bien excuser le caractère personnel et autobiographique des indications qui suivent : j'ai pu mesurer, au cours des séances que nous avons présidées, mais aussi lors des interruptions et des conversations entre nous, combien ma connaissance de la langue roumaine était rudimentaire, imparfaite et insuffisante. Le fait de ne pas avoir suivi une scolarité dans les écoles et universités roumaines, de ne pas avoir parlé roumain depuis l'enfance à la maison, m'a conduit à des situations délicates au moment où je souhaitais prendre la parole. Il m'a été en effet souvent bien difficile de pouvoir rebondir et réagir à la fin de telle intervention à laquelle j'aurais aimé apporter commentaires et questions. À tel point que j'ai parfois préféré utiliser la langue française pour pouvoir exprimer avec la précision voulue la remarque que je voulais faire, regrettant l'époque où le français était la seconde langue des Roumains.

⁷ Cette égalité formelle entre les 24 langues officielles de l'Union européenne n'empêche pas qu'en pratique on constate aisément la domination - et parfois l'exclusivité - de la langue anglaise dans les documents officiels de l'UE, quelle que soit leur source : Commission, Conseil, Parlement européen. La Cour de justice semble quant à elle pratiquer avec plus de rigueur l'égalité entre les langues de l'Union, du moins dans les traductions des arrêts qu'elle rend qu'elle assure dans les langues officielles, même si sa langue de travail demeure le français, les langues de travail étant moins nombreuses que les langues officielles : allemand, anglais, français... Certains États membres, la France mais aussi l'Allemagne se sont élevés contre ces pratiques discriminatoires, sans grand succès semble-t-il... Voir par exemple le *Vade-mecum – le français dans les institutions européennes – 2021* publié à l'occasion de la présidence française du Conseil, et accessible par ce lien : https://sgae.gouv.fr/files/live/sites/SGAE/files/Contributed/SGAE/01_SGAE/documents/1-%20Vade-mecum%20-%20Le%20fran%C3%A7ais%20dans%20les%20institutions%20europ%C3%A9ennes%20-%20octobre%202021.pdf. Voir aussi Ch. Lequesne : La langue française dans l'Union européenne, revue *Pouvoirs* 2023 (n° 186), p. 79 s. H. Lobin : La question des langues en Europe et l'Allemand, <https://www.goethe.de/ins/fr/fr/kul/soc/ssk/22351694.html>

Cette observation me permet d'enchaîner avec une autre : je me suis demandé si je faisais bien partie de la diaspora roumaine et si je n'étais pas en réalité une sorte de "passager clandestin" à cette Conférence ? Bien sûr les éléments de rattachement à la Roumanie ne manquent pas et sont plus qu'évidents : je suis né sur le territoire roumain⁸, de parents roumains. Le *jus soli* et le *jus sanguinis* coïncident donc. Il n'en demeure pas moins que scolarisé en France dès le plus jeune âge, c'est la langue et la culture françaises qui sont devenues principalement les miennes. Les pérégrinations de la famille ont élargi cet horizon à l'Espagne et à l'Allemagne. Mais ce n'est qu'après 1989, après cette soi-disante "révolution" que j'ai pu revenir au pays et découvrir ce qu'il était devenu. Il m'appartient maintenant de veiller à rattraper le temps perdu pour parvenir à m'exprimer un jour dans un roumain acceptable.

(Text introductif al numărului special al Revistei Române de Drept Comparat dedicat evenimentului menționat *supra*, în curs de publicare.)

⁸ En 1942 le nord de la Transylvanie, conformément au "diktat" de Vienne, se trouvait sous occupation magyare.

CURRICULUM VITAE

Profesor Emerit VLAD CONSTANTINESCO

Starea civilă:

Născut la 19 iunie 1942 la Cluj (România)

Cetățenie franceză

Căsătorit cu Marie-Hélène LESUEUR de GIVRY (1976)

Doi copii: Marie (1981), Jean (1983)

Studii:

Studii preuniversitare: Lycée Hoche (Versailles), Lycée français de Madrid, Lycée français de Sarrebruck.

Bacalaureat în Filosofie (1960, mențiune)

Laureat al Facultății de Drept și Științe Economice din Nancy (1963, 1964)

Licențiat în drept (1964)

DES în drept public (1965), DES în științe politice (1966)

Doctor în drept, Universitatea Nancy II (1970, Mențiune *Très Honorable* + *Félicitations*, Premiul *Daniel Parisot* pentru cea mai bună teză de drept public)

Poziții:

Asistent universitar, apoi lector universitar la Facultatea de Drept a Universității din Nancy

Abilitare în drept public și științe politice (1974)

Conferențiar universitar abilitat la Universitatea St Joseph din Beirut (1974/76)

Profesor la Universitatea Mohammed V din Rabat (1976/78)

Profesor la Universitatea Robert-Schuman din Strasbourg, în prezent Universitatea din Strasbourg (din 1978)

Decan al Facultății Internaționale de Drept Comparat

Profesor onorific la Colegio Mayor Nuestra Señora del Rosario (Bogotà)

Misiuni de predare:

Universitățile din Cambridge, Leicester, Madrid (Complutense), Barcelona (Autónoma, Central), Valencia, Sevilla, Bonn, Navarra, Bielefeld, Berlin (Humboldt), Lausanne, București (Colegiul Juridic Franco-Român de Studii Europene), Bogotá (Colegio Mayor Nuestra Señora del Rosario), Buenos Aires (Nacional), Coïmbra, Bangkok (Chulalongkorn), Collège d'Europe (Bruges și Natolin).

Distincții:

Cavaler al Ordre des Palmes Académiques

Doctor Honoris Causa al universităților din Cluj, București, Lisabona și Fribourg

Principalele publicații (cărți):

Compétences et pouvoirs dans les Communautés européennes. Contribution à l'étude de la nature juridique des Communautés européennes, Paris, LGDJ, 1974

Einführung in das französische Recht, München, CH Beck's Verlag, 4e éd., 2001 (în colaborare cu profesorul Ulrich Hübner)

Commentaire article par article du traité instituant la CEE, Paris, Economica, 1992 (editor în colaborare cu J-P. Jacqué, R. Kovar et D. Simon)

Commentaire article par article du traité instituant l'Union européenne, Paris, Economica, 1995 (editor în colaborare cu R. Kovar et D. Simon)

Le traité de Nice. Premières analyses, Strasbourg, PUS, 2001 (editor în colaborare cu Y. Gautier et D. Simon)

Commentaire des traités d'Amsterdam et de Nice, Strasbourg, PUS, 2001 (editor în colaborare cu D. Simon et Y. Gautier)

Droit constitutionnel, Paris, PUF (collection Thémis), 2017, 7e édition (în colaborare cu profesorul Stéphane Pierré-Caps)

Le traité établissant une constitution pour l'Europe (editor în colaborare cu Y. Gautier et V. Michel), Strasbourg, PUS, 2005

LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE PUBLICATE

Profesor Emerit VLAD CONSTANTINESCO

Publicații anterioare anului 2000 (selecție):

La primauté du droit communautaire : mythe ou réalité ? *Gedächtnisschrift für Léontin-Jean CONSTANTINESCO*, Carl Heymann Verlag, 1963, p. 109

Les relations entre le Maroc et la CEE, *Revue juridique, politique et économique du Maroc*, 1977, p. 161

La Cour de justice des Communautés européennes et le droit international, *Mélanges Charles CHAUMONT*, Pedone 1984, p. 207

L'article 5 CEE : de la bonne foi à la loyauté communautaire, *Mélanges Pierre PESCATORE*, Nomos Verlag, 1987, p. 97

La coordination des procédures de passation des marchés publics de travaux : Directive du Conseil du 18 juillet 1989, *RMC* 1989, p. 597

Who is afraid of subsidiarity? *YEL* 1991, p. 33

Le principe de subsidiarité : un passage obligé vers l'Union européenne ? *Mélanges Jean BOULOUIS*, Dalloz 1991, p. 35

La subsidiarité comme principe constitutionnel de l'Union européenne, *Aussenwirtschaft-Schweizerisches Zeitung für Internationale Wirtschaftsbeziehungen*, Oktober 1991, p. 439

Diplômes et mobilité : les enjeux de la décennie 90, ASEREP, *L'éducation à une Europe interculturelle dans l'enseignement catholique*, Actes du Symposium de Strasbourg, 30 mars-3 avril 1992, p. 453

Subsidiarité...vous avez dit subsidiarité ? *RMUE* 1992, p. 227

La structure du traité instituant l'Union européenne : les dispositions communes et finales : les nouvelles compétences, *CDE* 1993, p. 251

L'émergence du droit constitutionnel européen. *RUDH* 1995, p. 445

Le principe de subsidiarité : une fausse bonne idée ? C.F MOLINA DEL POZO (coord.): *Integracion eurolatinoamericana*, Ediciones Ciudad Argentina, 1996, p. 67

Les clauses de coopération renforcées. Le protocole sur l'application des principes de subsidiarité et de proportionnalité, *RTDE* 1997, p. 751

Le rôle du Conseil européen dans la formation d'une identité européenne. M.T. BITSCH, R. POIDEVIN (dir.) : *Institutions européennes et identités européennes*, Bruylant, 1998, p. 435

Le renforcement des droits fondamentaux dans le traité d'Amsterdam, *Études de droit des Communautés européennes*, 1998, p. 33

Je t'aime, moi non plus ! La société européenne en quête d'affection ? *Mélanges François BORELLA*, PUN, 1999, p. 143

Publicații (2000 – 2024):

La formation de la volonté du Conseil de l'Union européenne, in *Le rôle de la volonté dans les actes juridiques- Etudes à la mémoire du professeur Alfred RIEG*, Bruxelles, Bruylant, 2000, p. 187

La répartition des compétences entre l'Union et les États membres : un point central de la réforme des institutions européennes, in Rocco FAVALE e Barbara. MARUCCI (a cura di): *Studi in memoria di Vincenzo Ernesto CANTELMO*, Roma, Edizioni Scientifiche Italiane, 2000, Volume I, p. 467

La responsabilité de la Commission européenne : la crise de 1999, *Revue Pouvoirs* n° 92, 2000, p. 117

La constitutionnalisation de l'Union européenne, p. 153, in Joël RIDEAU (sous la direction de) : *De la Communauté de droit à l'Union de droit. Continuité et avatars européens*, Paris, LGDJ 2000

La Carta europea de derechos fundamentales : una vision desde Francia, *Anuario de Derechos humanos. Nueva Epoca - volumen 2*, Facultad de Derecho – Universidad Complutense Madrid, 2001, p. 179

Le processus décisionnel et l'assouplissement des coopérations renforcées. Un réel renforcement de la capacité décisionnelle des institutions communautaires ? in V. CONSTANTINESCO, Y. GAUTIER et D. SIMON : *Le traité de Nice : premières analyses*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 2001, p. 117

La réforme du système institutionnel de l'UE, *Analele Universității din București – Seria Drept*, 2002, nr. III-IV, p. 6

Le futur de l'Europe, un débat ouvert, *Revue Arbor*, Madrid, juin 2002, p. 227

L'encadrement de la responsabilité en droit communautaire, in *Vers de nouvelles normes en droit de la responsabilité publique ?*, Paris, Sénat, 2002, p. 35

Des racines et des ailes : essai sur les rapports entre le droit communautaire et le droit constitutionnel, *Mélanges en l'honneur de Louis DUBOIS*, Paris, Dalloz, 2002, p. 309

De l'audace ! *L'Europe en formation* 2002, n° 3-4, p. 5

Europe fédérale ou Fédération d'États nations ?, in Renaud DEHOUSSE (sous la direction de) : *Une constitution pour l'Europe ?* Paris, Presses de Sciences Po, 2002, p. 115

La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Cluj-Napoca n° 1, 2002, p. 8

La répartition des compétences entre l'Union et les États membres : le point de vue de l'Union européenne, in Nicolas MICHEL (éd.) : *Une constitution pour l'Europe. Expériences suisses et perspectives européennes*, Fribourg, Éditions universitaires Fribourg, 2003, p. 29

Chronique d'une ascension : l'évolution du Comité des régions, in M-T. BITSCH (sous la direction de) : *Le fait régional et la construction européenne*, Bruxelles, Bruylant, 2003, p. 213

(Coord.) : *La reforma de la delimitacion competencial en la futura Union europea*, Granada, Universidad de Granada, 2003, p. 13

How to be an alien? Brèves remarques sur une brève expérience universitaire anglaise, in *Le Droit social-Le droit comparé. Etudes dédiées à la mémoire de Pierre ORTSCHIEDT*, Strasbourg, Annales de la faculté de droit de Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, p. 73

Brève note sur la répartition des compétences comme clé de la future constitution européenne, *Mélanges Guy ISAAC*, Toulouse, Presses de l'université des sciences sociales, 2004, p. 115 [repris en espagnol : Breves apuntes sobre el reparto de las competencias como clave de la futura constitucion europea, in Diego J. LIÑAN NOGUERAS (Dir), Carmen LOPEZ-JURADO

Le traité établissant une constitution pour l'Europe : changement qualitatif ou simple consolidation ?, *L'Europe en Formation*, 2004, n° 4, p. 5

A new European Government. The Commission's and Council's functions Revisited, in Roberto MICCU / Ingolf PERNICE (eds.): *The European Constitution in the Making*, Baden-Baden, Nomos Verlag, 2004, p. 153

La cittadinanza dell'Unione: una "vera" cittadinanza?, in Lucia Serena ROSSI (a cura di): *Il Progetto di Trattato-costituzione: verso una nuova architettura dell'Unione europea*, Milano, Giuffrè Editore, 2004, p. 223

La citoyenneté européenne : une vraie citoyenneté ? in Lucia Serena ROSSI (sous la direction de) : *Vers une nouvelle architecture de l'Union européenne. Le projet de traité-constitution*, Bruxelles, Bruylant, 2004, p. 203

Les rapports entre les traités et la constitution : du droit interne au droit communautaire, in *Libertés, justice, tolérance. Mélanges en hommage au Doyen Gérard COHEN JONATHAN*, Bruxelles, Bruylant, 2004, p. 464

El proyecto de tratado que establece una constitucion de la Union europea, entre el derecho internacional y el derecho constitucional, UNED, *Teoria y Realidad Constitucional*, 2004, p. 71

Valeurs et contenu de la constitution européenne in *Uma Constituiçao para a Europa*, Coimbra, Almedina, 2005, p. 161

La Constitution de l'Union européenne : remède au déficit démocratique ? in C. CLOSA MONTERO / N. FERNANDEZ SOLA (Coords.) : *La Constitución de la Unión Europea*, Madrid, Centro de Estudios Politicos y constitucionales, p. 137

Citoyenneté et Constitution européenne, in R. CAGIANO de AZEVEDO (a cura di) : *The European Welfare in a Counterageing Society*, Roma, Kappa Edizioni, 2005, p. 105

Les nouveaux défis de l'unité européenne : Conseil de l'Europe et Union européenne, in P. DEMARET, I. GOVAEE et D. HANF (eds.) : *30 ans d'études juridiques européennes au Collège d'Europe. Liber Professorum 1973/74 – 2003/04*, Bruxelles, PIE-Peter Lang, 2005, p. 29

L'équilibre institutionnel dans la constitution de l'Union européenne, in *Liber Amicorum en l'honneur de Jean RAUX, Le droit européen en principes*, Rennes, éditions Apogée, p. 481

Proudhon, lecteur de Rousseau : le contrat social en question, in Contrats Publics, *Mélanges en l'honneur du Professeur Michel GUIBAL*, Montpellier, 2006, p. 417

Il nuovo governo europeo : una rivisitazione delle funzioni della Commissione e del Consiglio, *Diritto e Cultura Problemi di Etica, politica e teoria dello Stato*, n° speciale a cura di V. ATRIPLADI, R. MICCÙ, I. PERNICE : Quale Costituzione per l'Europa ? Consolidamento e innovazione costituzionale nel „secondo” Trattato di Roma, Roma, Edizione Scientifiche Italiane, 2006, p. 185

Les sanctions politiques, in I. PINGEL (sous la direction de) : *Les sanctions contre les États en droit communautaire*, Paris Pedone (coll. Contentieux européen), 2006, p. 56

C'est comme si ç'était fait ? (Observations à propos de l'arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme [Grande Chambre], *Bosphorus Airlines*, du 30 juin 2005), *Cahiers de Droit européen*, 2006, p. 363

Le nouvel équilibre institutionnel : vers un « gouvernement » européen ? *Revue des Affaires Européennes*, 2006/2, p. 215

La portée de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, *Le Barreau autour du monde (Ordre des avocats de Paris)*, n° 4 octobre 2007, p. 20

Les partis politiques au niveau européen : vers un comblement du déficit démocratique ? l'apport du Règlement (CE) n° 2004/2003 du Parlement européen et du Conseil du 4 novembre 2003, relatif au statut et au financement des partis politiques au niveau européen, in A. EPINEY, M. HAAG, A. HEINEMANN (Hrsg.) : *Die Herausforderung von Grenzen – Le défi des frontières –*

Challenging Boundaries. Festschrift für Roland BIEBER, Baden Baden Nomos Verlag, 2007, p. 95

Où va l'Union européenne ? in *Johannis-Andreae TOUSCOZ Amicorum Discipulorumque Opus. Hommage à Jean-André TOUSCOZ*, Nice, France Europe Editions, 2007, p. 663

Le rôle de la Commission, du Conseil et du Parlement dans la création du droit en Europe, in H. SCHÄFFER & J. ILIOPOULOS (ed) : *Staatsmodernisierung in Europa – State modernization in Europe – La modernisation de l'Etat en Europe*, Athènes, Berlin, Bruxelles, Sakkoulas, Berliner Wissenschafts -Verlag, Bruylant, 2007, p. 23

Le traité de Lisbonne en question, *Dalloz*, 2008, p. 2056

Le processus de décision : vers une nouvelle gouvernance ?, *Revue Europe* 2008 n° 7 (juillet 2008 – Dossier Traité de Lisbonne), p. 51

Les valeurs dans le traité établissant une constitution pour l'Europe, in S. BESSON, F. CHENEVAL et N. LEVRAT (eds.) : *Des valeurs pour l'Europe*, Bruylant, Université de Genève, 2008, p. 71

La « codification » communautaire du droit privé à l'épreuve du titre de compétence de l'Union européenne, *RTDE*, 2008, p. 707

Les institutions communautaires et les crises européennes, in Fondation Jean Monnet pour l'Europe : *Construction européenne. Crises et relances*, (Actes du Colloque organisé par la Fondation Jean Monnet pour l'Europe, Lausanne, les 18 et 19 avril 2008), Paris Economica, 2009, p. 123

Nationalité et citoyenneté à l'épreuve du droit européen. Retour sur quelques arrêts de la Cour de justice des Communautés européennes, in *La France, l'Europe et le monde. Mélanges en l'honneur de Jean CHARPENTIER*, Paris, Pedone, 2009, p. 267

Par la norme vers la puissance ? L'expérience de l'Union européenne, in *Terres du droit. Mélanges en l'honneur d'Yves JÉGOUZO*, Paris, Dalloz, 2009, p. 15

Does the Constitutional Treaty have a future? in M. DOUGAN and S. CURRIE (eds.): *50 Years of the European Treaties: looking back and thinking forwards*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2009, p. 415

La « codification » communautaire du droit privé, future constitution civile de l'Europe ? in *De code en code. Mélanges en l'honneur de Georges WIEDERKEHR*, Paris, Dalloz, 2009, p. 111

La Loi Tréveneuc (5 février 1872) : belle au bois dormant ou fantôme de la République ? in *Chemins d'Europe. Mélanges en l'honneur de Jean Paul JACQUÉ*, Paris, Dalloz, 2010, p. 195

Plus vite, plus haut, plus fort » ! Quelques réflexions sur l'intégration européenne, in *H. Koch, K. Hagel-Sørensen, U. Haltern & Joseph H.H. Weiler (eds.) : Europe. The New Legal Realism, Essays in Honour of Hjalte RASMUSSEN*, Djöf Publishing, 2010, p. 97

Le fédéralisme : d'un anti-étatisme à un a-étatisme ? *L'Europe en Formation*, Printemps 2010 (mars), p. 41

La souveraineté est-elle soluble dans l'Union européenne ? *L'Europe en Formation*, 2013/2 n° 368, p. 119

La souveraineté dans l'Union européenne : retour sur une question qui divise, *Mélanges P. DEMARET*, P.I.E., Peter Lang, 2013 p.157

L'application territoriale de la Convention européenne des droits de l'homme : quelques réflexions, *Mélanges J.-F. FLAUSS*, Pedone, 2014, p. 195

Les nouveaux pouvoirs des parlements nationaux dans le traité de Lisbonne : un contrôle démocratique du principe de subsidiarité ou une nullification du droit de l'Union par les parlements nationaux, *Mélanges H. ROUSSILLON*, Presses de l'Université Toulouse 1 Capitole, 2014, p. 813

Les fractures de l'Europe, *Mélanges F. DE QUADROS*, Almedina, 2016, p. 923

Que signifie être État membre de l'Union européenne ?, *Mélanges Y. LEJEUNE*, Bruylant, 2017, p. 207

Esquisse de réponse à deux questions peut-être sans réponse ?, *Mélanges V. STOICA*, Universul Juridic, Bucarest, 2018, p. 85

Les périodes de transition constitutionnelle : quelques remarques et quelques interrogations, *Colloque franco-roumain « 20 ans et le temps du droit »*, *Actes du Colloque célébrant les 20 ans du Collège Franco-Roumain d'Études Européennes* (sous la direction de C.-L. POPESCU), Hamangiu, Bucarest, 2019, p. 31

Leontin-Jean Constantinesco (1913-1981) juriste roumain, pionnier du droit européen, architecte du droit comparé, *The Journal of Comparative Law*, Issue UNE, 2021, p. 283 (également publié, sous le même titre, dans le *Romanian Journal of Comparative Law*, Volume 11 (issue 2), 2020, p. 176)

La dialectique de l'inclusion à l'épreuve de l'autorité du droit de l'Union européenne. La primauté du droit de l'Union européenne peut-elle se concilier avec la suprématie des constitutions des États membres ?, in C. NIGOUL (dir.) : *Alexandre Marc et le fédéralisme personnaliste. Quelle actualité*, Les Éditions du Cerf (coll. Patrimoine), 2021, p. 113

De la chaire de droit civil à la Faculté de droit de Bucarest au prétoire de la Cour européenne des droits de l'homme, à Strasbourg, évocation de l'itinéraire du professeur Corneliu BIRSAN, *In honorem C. BIRSAN*, Hamangiu, Bucarest, 2023, p. XXXI

Le confessionnalisme politique libanais en question : communautarisme ou fédéralisme personnel ?, in *Mélanges St. Pierré-Caps*, L'Harmattan, Paris, 2024 p. 79

Publicații în colaborare:

Împreună cu Profesorul Ulrich HÜBNER: *Einführung in das französische Recht*, München, Verlag C.-H. Beck, 2001

Împreună cu Profesorul Valérie MICHEL: V^o « Compétences communautaires », Paris, Dalloz, *Répertoire de droit communautaire*, septembre 2002

Împreună cu Profesorii Yves GAUTIER și Denys SIMON (eds.) : *Le traité de Nice : Premières analyses*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 2001

Împreună cu Profesorul Stéphane PIERRÉ-CAPS : *Droit constitutionnel*, Paris PUF (Thémis) 7e édition (2017) (traducere în limba română de Diana DĂNIȘOR : *Drept Constituțional*, Universul Juridic, 2022)

Împreună cu Profesorii Yves GAUTIER și Valérie MICHEL (eds.) : *Le traité constitutionnel européen*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 2005

Împreună cu Profesorii Yves GAUTIER et Denys SIMON : *Les traités de Nice et d'Amsterdam, commentaire article par article*, Paris, Economica, 2007

Prefețe:

Jean-Luc SAURON : *Cours d'institutions européennes. Le puzzle européen*, Paris, Gualino éditeur, 1e édition 2000, 2e édition 2004

Valérie MICHEL : *Recherches sur les compétences communautaires*, Paris, L'Harmattan, 2001

Aurélien CHANNET : *La responsabilité du président de la République. La contribution de la commission Avril*, Paris, L'Harmattan (collection International – Série Sciences Po Strasbourg), 2004

Sabrina POCHERON : *La constitution européenne : perspectives françaises et allemandes*, Paris L'Harmattan (collection International – Série Sciences Po Strasbourg), 2004

Arnaud BREILLACQ : *La Tchétchénie, zone de non-droit. Étude des facteurs responsables de la non-application de la Convention européenne des droits de l'homme*, Paris, L'Harmattan (collection International – Série Sciences Po Strasbourg), 2004

Émilie COURTIN : *Droit et politique dans l'œuvre d'Alexandre Marc, l'inventeur du fédéralisme intégral*, Paris, L'Harmattan (collection International – Série Sciences Po Strasbourg), 2007